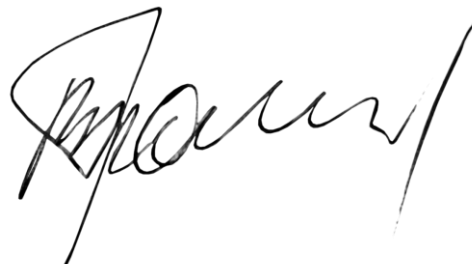

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ПРОЦАСВ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 342+340.5]:355.40(043.3)

**РОЗВІДУВАЛЬНІ ОРГАНИ В СИСТЕМІ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Національному авіаційному університеті

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ВОЛОШИН Юрій Олексійович,
Національний авіаційний університет,
декан факультету міжнародних відносин

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Національної
академії правових наук України,
Заслужений юрист України,
КОСТИЦЬКИЙ Василь Васильович,
Юридичний факультет Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
професор кафедри теорії права і держави

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
Заслужений юрист України,
ЯРМИШ Олександр Назарович,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
головний науковий співробітник

доктор юридичних наук, професор,
БАТАНОВ Олександр Васильович,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України, провідний науковий співробітник
відділу конституційного права та
місцевого самоврядування

Захист відбудеться «22» квітня 2020 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.062.16 у Національному авіаційному університеті за адресою: 03680, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у Науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету за адресою: м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1.

Автореферат розісланий «17» березня 2020 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю.Л. Юринець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна, проголосивши і реалізуючи курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, намагається привести організацію діяльності спеціальних органів, зокрема, органів зовнішньої розвідки, до міжнародних стандартів, приділяючи особливу увагу вирішенню ними розвідувальних завдань на підставі закону, дотримання конституційних прав і свобод людини й громадянина.

Відносно сучасних викликів та загроз розвідка перестала і вже не може бути інструментом мистецтва видатних розвідників або результатом вдало проведеної окремої розвідувальної операції. Розвідувальна діяльність є різновидом державної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, яка керується виключно главою держави та контролюється парламентом. Вона має базуватися на надбаннях багатьох наук і, в першу чергу, правознавства. Але, конституційне право як фундаментальна галузь національного права тільки-но починає застосовуватися в дослідженні проблем розвідки.

З появою в окремих країнах світу перших законодавчих актів про діяльність розвідувальних органів (середина ХХ-го століття) розпочався злам традиційних та усталених уявлень про розвідку – від суто спеціальної, закритої, таємної структури до звичайного державного органу із спеціальними повноваженнями, який має функціонувати в правовому полі і в першу чергу на підставі конституційних положень. Суттєвою відзнакою кінця ХХ-го століття стало стрімке прийняття багатьма провідними країнами світу законодавчих актів про розвідку, в яких обов'язково визначалося, що правовою основою діяльності розвідувальних органів крім інших законів є конституції. Конституційно-правові норми встановлюють визначальні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина під час функціонування розвідки, окреслюють основні складові компетенції органів державної влади, що керують, контролюють та наглядають за діяльністю розвідувальних органів, тобто ці норми здійснюють первинне правове регулювання суспільних відносин у сфері розвідувальної діяльності. Проте, конституційне право не може в повній мірі регулювати цю сферу суспільних відносин. Поряд із конституційним правом їх регламентують також інші галузі права – цивільне, трудове, адміністративне тощо.

У світі вже склався та продовжує швидко збільшуватися певний масив нормативно-правових джерел, що регулюють діяльність розвідки. Але, без наукового осмислення та виявлення об'єктивних закономірностей неможливо у подальшому розвивати і удосконалювати законодавство про діяльність розвідки. На теперішній час практично відсутні фундаментальні наукові напрацювання з позиції юриспруденції стосовно правил, напрямів, способів регулювання відносин в суспільстві між розвідкою, людиною та органами державної влади. Саме один з правових аспектів – конституційно-правове регулювання організації та діяльності розвідувальних органів за законодавством різних держав – є змістом даного наукового дослідження.

Отже, існує необхідність наукового осмислення накопиченого законотворчого досвіду конституційно-правового регулювання організації та діяльності розвідувальних органів різних держав, і в першу чергу сусідніх країн, визначення особливостей еволюційного розвитку правових норм, сильних та

слабких сторін нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері розвідувальної діяльності, запозичення ефективних технологій, підходів і методик законодавчого забезпечення використання сил та засобів розвідки, а також застосування компаративістських підходів до аналізу законодавства у сфері зовнішньої розвідки, що надасть можливість виявити, конкретизувати й усунути наявні недоліки вітчизняного законодавства, окреслити раціональні концептуально-методологічні напрями його вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконано відповідно до орієнтовної тематики наукових (дисертаційних) робіт Академії зовнішньої розвідки України, у тому числі на виконання Національної розвідувальної програми на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2016 р.; орієнтовного плану науково-дослідної роботи «Теорія розвідувальної діяльності» та планів науково-дослідної роботи Академії на 2014 – 2020 роки. У рамках цих планів дисертаційне дослідження відповідає темам стосовно правових основ організації та діяльності Служби зовнішньої розвідки України, законодавчого регулювання організації та діяльності спеціальних служб іноземних держав.

Тема дисертації уточнена вченою радою Академії зовнішньої розвідки України 25 квітня 2019 року (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у розкритті сучасних особливостей конституційно-правового регулювання організації та діяльності розвідувальних органів провідних країн світу, вивчення їх законотворчого досвіду стосовно функціонування зовнішньої розвідки, а також обґрунтування теоретичних основ для вдосконалення законодавчих засад діяльності вітчизняних розвідувальних органів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі основні *завдання*:

- проаналізувати стан дослідження проблеми конституційно-правового регулювання організації та діяльності розвідувальних органів у вітчизняній і зарубіжній літературі;
- обґрунтувати концептуальні засади і теоретичні основи, на підставі яких законодавці формували та формують зараз конституційно-правову основу організації діяльності розвідувальних органів;
- визначити особливості формування предмету і методу конституційно-правового регулювання функціонування розвідувальних органів;
- розкрити методологію та етапи дослідження проблеми конституційно-правового регулювання у сфері розвідувальної діяльності;
- здійснити ретроспективний аналіз становлення та розвитку правового регулювання організації діяльності розвідувальних органів, визначити періодизацію та етапність в цьому процесі на підставі законодавства окремих держав;
- розглянути сучасні конституційно-правові засади організації та діяльності розвідувальних органів;
- дослідити шляхом порівняльно-правового аналізу конституційні та законодавчі положення щодо цілей, принципів, завдань, функцій і повноважень розвідувальних органів;
- окреслити особливості правового статусу окремих посадових осіб розвідки та осіб, які сприяють розвідувальним органам;

- визначити сучасні складові системи державного, парламентського та громадського контролю за діяльністю органів зовнішньої розвідки;
- виявити особливості оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності, розглянути їх співвідношення;
- проаналізувати особливості компетенції розвідувальних органів щодо застосування положень оперативно-розшукового законодавства;
- розкрити концептуальні засади подальшого розвитку конституційно-правової основи діяльності розвідувальних органів;
- сформулювати шляхи удосконалення конституційно-правового регулювання діяльності розвідки та імплементації позитивного зарубіжного досвіду у вітчизняне законодавство.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають і розвиваються у процесі функціонування систем розвідувальних органів як складової державного механізму та його конституційного регулювання.

Предметом дослідження є конституційно-правове забезпечення діяльності розвідувальних органів як органів державної влади.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі методи обрані з урахуванням поставленої мети, сформульованих завдань, визначених об'єкта і предмета дослідження.

Методологічною основою дослідження став *діалектичний метод*, використання якого дозволило визначити місце і роль розвідки в сучасній державі, уявити правову регламентацію її завдань, прав та обов'язків, меж застосування спеціальних методів, сил та засобів. За допомогою *законів діалектики* пізнано сутність суспільних відносин, що складаються в суспільстві у сфері розвідувальної діяльності, досліджено їх якісний стан, простежено динаміку або зміни у часі, обґрунтовано можливі напрями розвитку у майбутньому (підрозділи 1.2, 1.3).

Задля найбільш повного розкриття об'єкта та предмета дослідження, вирішення його завдань у роботі було застосовано систему *загальнонаукових методів*, яка включала в себе *основні теоретичні методи* наукового дослідження і до яких відносилися: *аналіз та синтез* (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1) *індукція та дедуція* (підрозділи 1.2, 2.3, 4.1), *абстрагування* (підрозділи 1.2, 1.3).

Серед *конкретно-наукових методів* в першу чергу використовувався *історичний метод*, який дозволив виявити генезис конституційно-правового регулювання функціонування зовнішньої розвідки, виділити основні етапи і тенденції розвитку правового регулювання, дослідити процес створення правової основи – як вона зароджувалася, розвивалася та який сучасний зміст набула, показати розвиток правової основи та її стан в конкретний проміжок часу стосовно забезпечення сфер практичної діяльності зовнішньої розвідки. В історичному аспекті досліджено еволюційні зміни у визначенні правовими приписами загальних положень про діяльність розвідки (призначення, цілей, принципів, завдань, функцій, повноважень тощо), проблеми становлення і розвитку прав, обов'язків, соціального та правового захисту співробітників розвідки та осіб, які сприяють розвідувальним органам, контролю і нагляду за діяльністю зовнішньої розвідки за чинним у конкретний історичний момент законодавством (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1).

Метод термінологічного аналізу дав можливість дослідити, уточнити і наповнити новим змістом такі терміни, як мета, завдання, функції розвідувальної

діяльності, права, обов'язки, компетенція розвідувальних органів, а також з'ясувати зміст професійних категорій – розвідувальний орган, розвідувальна діяльність, розвідка, зовнішня розвідка, розвідувальна інформація, особа, яка співпрацює з розвідкою на конфіденційній основі, визначити загальне та особливе у таких категоріях як розвідувальна, контррозвідувальна та оперативно-розшукова діяльність (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2).

За допомогою *методу моделювання* в дисертації стало можливим дослідити структуру та зміст нормативно-правового акту про діяльність зовнішньої розвідки. Порівнюючи абстрактну концептуальну модель із діючими нормативно-правовими актами дослідник отримав можливість одержати нову інформацію за такими напрямками: якою має бути структура нормативно-правового акту, які основні загальні положення мають бути відображені в ньому, які суспільні відносини першочергово підлягають правовому регулюванню, межі правового визначення компетенції розвідувальних органів, їх керівників та співробітників, статус осіб, які конфіденційно співробітничать із розвідкою, їх правовий та соціальний захист тощо (підрозділи 2.3, 3.2).

У дисертаційній роботі широко застосовувався *порівняльно-правовий метод*. Основне порівняння здійснювалося шляхом зіставлення актів сусідніх з Україною держав, але задля повного уявлення проблеми конституційно-правового регулювання діяльності зовнішньої розвідки для порівняння також бралися окремі положення з законів США, Великобританії, Франції, Польщі та інших провідних держав світу (підрозділи 3.1, 4.2).

Завдяки *системному принципу* стало можливим комплексно дослідити державні утворення, якими є органи зовнішньої розвідки, представити їх в якості цілісних окремих систем з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин (підрозділ 3.1).

Системно-діяльнісний підхід дозволив дослідити розвідувальну діяльність на рівні специфічної предметної та професійної діяльності групи людей, певного компонентного складу людської діяльності. Серед найсуттєвіших її компонентів розглядалися: потреба в розвідувальній діяльності, її суб'єкти, об'єкти, сили та засоби, процеси, умови, результат (підрозділи 1.2, 3.1, 4.2, 5.1).

Теоретичну основу роботи становлять дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців у галузях: юридичної компаративістики – У. Батлера, Х. Бехруза, М. Дамірлі, О. Зінченка, О. Кресіна, О. Литвинова, Д. Лук'янова, Б. Островського, О. Петришина, О. Погрібного, Є. Ромінського, М. Савчина, І. Ситара, Л. Тимченка, О. Тихомирова, Ю. Тихомирова, О. Ткаченка та інших; конституційного права та загальної теорії держави і права – Б. Авер'янова, В. Антонова, О. Батанова, Ю. Волошина, С. Гусарєва, Р. Калюжного, Я. Кондратьєва, О. Копиленка, В. Костицького, І. Куян, В. Лемака, А. Ляхової, О. Марцеляк, Т. Подорожньої, В. Поповича, Х. Приходька, Ю. Римаренка, О. Совгирі, І. Сопілко, В. Сухоноса, Є. Черних, В. Чернолуцького, В. Шаповала, Л. Шестопалової, Ю. Шемшученка, А. Янчука, О. Ярмиша та інших.

Дослідження проблем правового забезпечення діяльності спеціальних служб базується на працях – О. Будакова, О. Вовка, В. Гірича, М. Дмитренка, М. Дундукова, І. Крейса, О. Манцурова, В. Пилипчука, В. Редкоуса, С. Старкіна, М. Сьоміна та інших.

В частині окремих аспектів дослідження проблеми співвідношення і правового регулювання оперативно-розшукової, контррозвідувальної та

розвідувальної діяльності використані праці вітчизняних науковців – С. Албула, М. Грібова, В. Матвійчука, Ю. Орлова, М. Погорецького, С. Шаптала та зарубіжних авторів Л. Башкатова, В. Брильова, К. Горяїнова, В. Землянова, С. Ізоїтка, Е. Козілова, Є. Кулькової, В. Лахіна, С. Овчинського, Г. Синілова, Д. Саакяна, А. Устінкова, А. Шумілова та інших.

Дослідження проблеми правового регулювання підзвітності, контролю та нагляду за діяльністю розвідувальних органів за законодавством різних країн базувалося на поглядах зарубіжних науковців – В. Бадріака, Б. Бакленда, М. Берлінської, Х. Борна, М. Бура, Г. Мизвейджа, І. Лея, А. Лютхольда, Л. Натана, Е. Уїлза, Л. Хаттона, С. Фарсона, Ф. Флурі та інших.

Нормативну та емпіричну базу дослідження становлять конституції, доктрини, концепції, закони, кодекси, укази президентів, постанови урядів, відкриті відомчі нормативно-правові акти провідних держав світу, які мають безпосереднє або опосередковане відношення до діяльності розвідувальних органів. Під час порівняння із вітчизняним законодавством нормативною базою дослідження становили Конституція України, закони України, що регулюють діяльність розвідувальних органів, інші чинні закони та підзаконні акти України.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним порівняльним дослідженням науково-прикладних проблем конституційно-правового регулювання організації та діяльності розвідувальних органів. У результаті проведеного дослідження дисертантом особисто висунуто, сформульовано й запропоновано низку нових положень і висновків, що мають важливе теоретичне та практичне значення, а саме:

вперше:

– виділено та обґрунтовано концептуальні конституційні засади організації та діяльності розвідувальних органів, через усвідомлення та уявлення яких законодавці мають створювати конституційно-правову основу функціонування розвідки. До цих засад віднесено: 1) необхідність розвідки як складової сил забезпечення національної безпеки; 2) доцільна (необхідна) кількість розвідувальних органів; 3) правовий статус розвідувальних органів у якості державних органів; 4) місце і роль розвідки в системі сил забезпечення національної безпеки; 5) керівництво та управління розвідкою; 6) сфери діяльності розвідувальних органів; 7) розумне (часткове) розкриття в законодавстві методів і засобів розвідувальної діяльності; 8) контроль за діяльністю розвідки та її зв'язок з громадськістю; 9) взаємодія розвідки зі спецслужбами іноземних держав та органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями;

– окреслено найважливіші конституційно-правові засади і критерії, які відображають теорію розвідувальної діяльності та створюють наукове підґрунтя правових приписів у законодавстві про розвідувальні органи, а саме: 1) зміст та співвідношення категорій *розвідка, зовнішня розвідка, розвідувальна служба, розвідувальна діяльність, розвідувальна інформація* тощо; 2) співвідношення розвідувальної та правоохоронної діяльності; 3) сили і засоби розвідувальної діяльності, їх відмінність від сил і засобів контррозвідувальних та правоохоронних органів; 4) межі демократичного контролю за таємною діяльністю розвідки з боку громадськості; 5) межі повноважень розвідувальних органів, що підлягають унормуванню на законодавчому рівні;

– запропоновано авторське визначення понять: «розвідувальна інформація», як дані, отримані та здобуті в результаті застосування сил та засобів розвідки і які мають відношення до національної безпеки і оборони; «зовнішня розвідка», як інституційна категорія, яка окреслює сукупність державних установ, що є частиною сил забезпечення національної безпеки держави від зовнішніх загроз; «розвідувальний орган», як державний орган в системі органів виконавчої гілки влади, який виконує спеціальну функцію щодо забезпечення національної безпеки держави від зовнішніх загроз та наділяється спеціальною компетенцією для реалізації цієї функції; «розвідувальна діяльність», як система гласних та негласних розвідувальних заходів, що здійснюється із застосуванням сил та засобів спеціальних підрозділів розвідувальних органів;

– визначено особливості *предмету*, як сукупності якісно однорідних суспільних відносин, що складаються між об'єктами і суб'єктами у сфері розвідувальної діяльності, урегульованих нормами конституційного права, та *методу*, як сукупності способів впливу правових норм на поведінку суб'єктів правових відносин саме у цій сфері, *конституційно-правового регулювання* у сфері розвідувальної діяльності шляхом формулювання авторського бачення категорії «конституційно-правове регулювання» як застосування положень конституції та інших норм права для впливу на взаємовідносини між особою і державою, коли остання через свої основні державні інститути (президент, парламент, суди, прокуратура) гарантує особі захист її основних конституційних прав і свобод під час функціонування розвідувальних органів;

– за результатами компаративістського аналізу нормативно-правових актів радянських часів (1917–1990 рр.) та актів, що зараз регламентують діяльність розвідувальних органів незалежних країн, встановлено, що розвідка ні за яких умов не може бути знаряддям або інструментом виконання волі правлячих політичних кіл; розвідувальні органи відносяться до державних органів зі спеціальною компетенцією, а їх діяльність є різновидом державної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки; цілі, завдання, функції та повноваження розвідувальних органів мають визначатися виключно законодавчими актами на підставі конституційних положень, натомість методи, сили та засоби розвідувальної діяльності, їх перелік та характер застосування, оскільки відносяться до інформації з обмеженим доступом, мають регулюватися закритими відомчими нормативними актами; контроль і нагляд за розвідкою, у тому числі й з боку судової гілки влади та громадськості, повинен не тільки проголошуватися, але й детально визначатися у законодавстві; регулювання проведення таємних операцій (акцій) поки ще повністю залишається поза межами правового поля;

– запропоновано і обґрунтовано авторське бачення періодизації процесу становлення та розвитку інституту конституційно-правового регулювання діяльності розвідувальних органів країн, що не мали законодавства про розвідку, але почали його створювати після проголошення незалежності і продовжують удосконалювати до теперішнього часу. Цей процес складається з чотирьох етапів: *перший етап (перехідний)* – характеризується скасуванням попередніх нормативних актів і прийняттям на їх основі, а також на основі прийнятих конституцій, нових загальних законів про діяльність органів державної безпеки; *другий (початковий)* – характеризується розробкою та прийняттям актів, що

визначають напрями розвідувальної діяльності, компетенцію розвідувальних органів та основи правового статусу співробітників розвідки; *третій (основний)* – характеризується прийняттям актів, що безпосередньо регулюють діяльність розвідки; *четвертий (сучасний)* – характеризується удосконаленням вже прийнятих законодавчих актів про діяльність розвідки на підставі нових редакцій або доповнень до конституцій;

– запропоновано авторський погляд на алгоритм дій законодавця щодо процесу регулювання відносин у сфері розвідувальної діяльності: 1) усвідомлення місця і ролі розвідки у забезпеченні національної безпеки; 2) визначення підстав та напрямів застосування сил та засобів розвідки в умовах реальних загроз ззовні; 3) виокремлення з кола суспільних відносин тих, що мають бути унормовані правовими приписами; 4) надання виділеному колу відносин статусу правових відносин;

– визначено та обґрунтовано *два підходи* для розмежування у нормативно-правовому акті сфер діяльності розвідувальних органів. *Перший* підхід для розвідувальних органів, що входять до складу державних органів (воєнна та прикордонна розвідка): визначати застосування сил та засобів в усіх сферах без винятку, які містять інформацію, необхідну міністерству збройних сил або прикордонній службі для виконання поставлених перед ними завдань. *Другий* – для самостійних розвідувальних органів, що не входять до складу інших державних органів: визначати застосування сил та засобів в усіх сферах без винятку, які містять інформацію стратегічного рівня і яка необхідна для прийняття керівництвом держави політичних рішень;

удосконалено:

– наукове обґрунтування про необхідність визначення правовими нормами конституційних прав та обов'язків осіб, які конфіденційно співпрацюють з розвідкою, у відкритому законодавстві, а не у відомчих закритих нормативно-правових актах. Інакше існує реальна загроза зменшення контингенту потенційних кандидатів, з якими розвідка може встановлювати відносини конфіденційного співробітництва. Обґрунтуванню піддано наступні права: на конфіденційне сприяння, його добровільність, негласність та безпеку; на соціальний та правовий захист; на отримання інформації про результати свого сприяння; на захист від неправомірної поведінки посадових осіб розвідки; та обов'язки: належне виконання умов співробітництва, дотримання правил конспірації, нерозголошення відомостей про співробітництво, надання повної та правдивої інформації, дотримання визначеної лінії поведінки, узгодження своїх намірів, дій та вчинків із розвідником;

– погляди на співвідношення розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. Полемізуючи з існуючими науковими підходами автор констатує, що незважаючи на їх співвідносність, єдині історичні витоки, споріднену генезу розвитку сил, засобів та методів діяльності, про близькість їх цілей та взаємодоповнюваність під час вирішення спільних завдань забезпечення державної та національної безпеки, розвідувальна діяльність має свою конкретну мету, свій особливий об'єкт, специфічні методи та засоби, а також має свої суттєві особливості правового регулювання. Усе це дає підстави стверджувати, що розвідувальна діяльність є особливим видом діяльності органів зовнішньої розвідки, не схожим на жоден з інших видів діяльності контррозвідувальних або правоохоронних органів;

набуло подальшого розвитку:

- принцип часткового розкриття в законодавстві методів і засобів розвідувальної діяльності, реалізація якого передбачає визначення у відкритому законодавстві, в першу чергу, гласних методів діяльності розвідки;
- наукові погляди на особливості визначення та формулювання в текстах законів правовими приписами основних категорій розвідувальної діяльності (розвідувальна діяльність, розвідувальна інформація, розвідувальні органи, співробітник розвідки, особа, яка співробітничала з розвідкою на конфіденційній основі тощо);
- підходи щодо забезпечення зв'язку розвідки із громадськістю з визначенням тих відносин між розвідувальними органами та представниками суспільства, що потребують обов'язкової правової регламентації;
- система аргументів, що крім визначення у законодавстві парламентського контролю за діяльністю розвідки має бути визначений також контроль з боку судової гілки влади, представників громадськості та засобів масової інформації із визначенням їх принципів, порядку, напрямів, підстав, форм і методів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації наукові та методологічні положення, пропозиції, висновки і рекомендації мають як теоретичне, так і прикладне значення у сфері конституційно-правового регулювання розвідувальної діяльності. Одержані автором результати можуть бути використані:

- у *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки проблем порівняльного правознавства у сфері організації та діяльності розвідувальних органів різних держав, а також для подальшої розробки теоретичних засад розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, поглиблення наукового вивчення окремих проблем забезпечення національної та державної безпеки;
- у *правотворчій роботі* – для уточнення правових норм і внесення відповідних коректив до чинного законодавства України, а також до проекту Закону України «Про розвідку», який розробляється в рамках виконання Національної розвідувальної програми;
- у *правозастосовній діяльності* – для удосконалення правової регламентації діяльності центральних та структурних підрозділів СЗР України, які вирішують розвідувальні завдання за межами України;
- у *навчальному процесі* – для навчально-методичних цілей у процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації співробітників СЗР України, розробки відповідних розділів підручників та навчальних посібників з курсів «Законодавчі основи діяльності спеціальних служб зарубіжних країн», «Нормативно-правове забезпечення організації та діяльності розвідувальних органів України», у науково-дослідній роботі слухачів Академії зовнішньої розвідки України (акт впровадження Академії зовнішньої розвідки України від 05.12.2019 р.); навчальному процесі слухачів Дипломатичної академії України (витяг з протоколу засідання Методичної ради від 19.11.2019 р. та лист від Дипломатичної академії України ім. Г. Удовенка при Міністерстві закордонних справ України від 20.11.2019 р.); навчальному процесі студентів Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (акт впровадження від 18.12.2019 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри суспільно-політичних та правових дисциплін Академії зовнішньої розвідки України.

Теоретичні та практичні результати дослідження доповідалися та обговорювалися на: V та VI науково-практичних конференціях СЗР України «Актуальні проблеми теорії і практики розвідувальної діяльності», (Київ, 2016, 2017); науково-практичній конференції СЗР України «Актуальні питання підготовки кадрів в Академії зовнішньої розвідки України в контексті оптимізації діяльності СЗР України», (Київ, 2018); IX та X Всеукраїнських науково-практичних конференціях Національної Академії Служби безпеки України «Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави», (Київ, 2018, 2019,); Міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях «Актуальні дослідження правової та історичної науки», за сприянням та при активній участі Громадської організації «Наукова спільнота» та Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku (Польща) (Тернопіль: травень 2019 та квітень 2019); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті», (Одеса, 2019); науково-практичній конференції Інституту законодавства Верховної Ради України «Конституційний концепт реформ в Україні» з нагоди 23-ої річниці Конституції України (Київ, 2019).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 29 наукових працях (всі належать особисто автору): 1 одноосібній монографії; 21 наукових статтях, з яких 17 статей у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних і 4 – в іноземних наукових періодичних виданнях; 7 тез доповідей на наукових конференціях, у тому числі 3 міжнародних.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації відображає мету та завдання дослідження. Робота складається із вступу, п'ятих розділів, що включають п'ятнадцять підрозділів, висновків, списків використаних джерел (597 найменувань на 73 сторінках) та 2 додатків (на 6 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 501 сторінку, з них основного тексту – 402 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано проблему, на розв'язання якої спрямоване дослідження, визначені його об'єкт і предмет, мета, завдання та методи дослідження, окреслено загальну структуру роботи, показані новизна дослідження та його практичне значення.

Розділ 1. «Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності розвідувальних органів в системі державної влади» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «*Стан досліджуваної проблеми та огляд наукових джерел з предмету дослідження*» здійснено огляд вітчизняної та зарубіжної літератури щодо змісту юридичної компаративістики, який дав змогу констатувати, що порівняння законодавства різних країн у сфері розвідувальної діяльності на рівні фундаментальних досліджень досі не було, але це може бути перспективним напрямом дослідження.

Аналіз наукових джерел з конституційного права та загальної теорії держави і права дозволили автору дослідити роль та місце розвідувальних органів у системі державного механізму, визначити коло суспільних відносин, що виникають і розвиваються у процесі функціонування систем розвідувальних органів, дослідити предмет і метод правового регулювання діяльності розвідувальних органів, показати функціонування органів зовнішньої розвідки з позиції належності їх до державних органів.

На основі аналізу дисертаційних та монографічних досліджень встановлено, що основними напрямками порівняння законодавства у сфері розвідувальної діяльності мають бути такі: конституційні засади діяльності розвідки; особливості контролю над діяльністю розвідки з боку різних гілок державної влади; правове регулювання сфер діяльності розвідки, пов'язаних зі збором та добуванням розвідувальної інформації; законодавчі основи організації і діяльності розвідки; місце органів розвідки в системі державних органів; розвідувальна діяльність як вид державної діяльності; формування правової основи діяльності розвідки тощо.

Вивчення праць фахівців Женевського центру демократичного контролю над збройними силами, до компетенції якого, крім іншого, входить управління та контроль у сфері розвідувальної діяльності, уможливило дослідити проблеми правового регулювання підзвітності, контролю та нагляду за діяльністю розвідувальних органів за законодавством країн пострадянського простору.

Погляди учених-юристів щодо проблем співвідношення і правового регулювання оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності дало змогу виробити авторське бачення питання співвідношення розвідувальної діяльності зі спорідненими видами діяльності контррозвідувальних та правоохоронних органів.

У підрозділі 1.2 *«Конституційно-правова природа розвідувальних органів як органів державної влади: концептуальні засади та теоретичні аспекти»* на підставі аналізу нормативних джерел та літератури встановлено, що генеза правового регулювання діяльності розвідки тісно пов'язана із концептуальними засадами та теоретичними аспектами. До концептуальних засад віднесено, що розвідувальні органи є складовою сил забезпечення національної безпеки, сукупністю різних видів розвідок, специфічними державними органами, спеціальними силовими органами, які мають свої форми і методи діяльності, сфери застосування сил та засобів, напрями зв'язку з громадськістю, органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями.

До теоретичних аспектів віднесено такі: зміст категорій, що належать до сфери розвідувальної діяльності (спеціальні служби, розвідка, зовнішня розвідка, розвідувальні служби, розвідувальна діяльність, розвідувальна інформація та ін.); співвідношення розвідувальної та правоохоронної діяльності; сили і засоби розвідки та їх відмінність від сил і засобів контррозвідки та правоохоронних органів; демократичний контроль за таємною (прихованою) діяльністю розвідки; зміст цивільного контролю; межі повноважень розвідувальних органів, що підлягають визначенню на законодавчому рівні.

У підрозділі 1.3 *«Предмет і метод конституційно-правового регулювання функціонування зовнішньої розвідки»* досліджуються алгоритм дій законодавця щодо виокремлення зі всього кола суспільних відносин саме тих, що потребують правового регулювання у сфері функціонування розвідувальних служб, а саме:

1) усвідомлення ролі та місця розвідувальних служб у суспільстві та державі з урахуванням внутрішніх і зовнішніх загроз та проголошеного в конституції (основному законі) або в конституційних законах курсу розвитку країни (демократичний, авторитарний тощо); 2) визначення підстав та напрямів застосування спеціальних сил, методів та засобів розвідки у сферах забезпечення державної та національної безпеки на підставі проголошених у концепціях (доктринах) положень; 3) виокремлення із загального кола тих суспільних відносин, які складатимуться між різними суб'єктами у сферах забезпечення державної та національної безпеки і можуть об'єднати їх в єдине «багатополярне» ціле, дати їхнім діям максимальну узгодженість, стабільність і соціальну ефективність; 4) врегулювання правовою нормою виділеного кола суспільних відносин, тобто надання їм статусу правових відносин.

До предмету конституційно-правового регулювання у сфері розвідувальної діяльності віднесено наступне: 1) *суб'єкти правового регулювання* – окремі індивіди (громадяни, іноземці, особи без громадянства), які є носіями суб'єктивних юридичних прав і обов'язків; суспільство в цілому, яке потребує захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз; розвідувальні органи, які безпосередньо реалізують функції захисту людини, суспільства та держави від загроз ззовні; організації, установи, підприємства будь-якої форми власності, які офіційно зареєстровані у встановленому порядку; держава в особі її керівників (президентів), а також державні законодавчі, виконавчі та судові органи; 2) *об'єкти правового регулювання* – державна безпека (в основному як сфера застосування спеціальних сил та засобів контррозвідувальних органів, але частково в цій сфері функціонує і розвідка); національна безпека (в основному як сфера застосування спеціальних сил та засобів розвідувальних органів); 3) *зміст правового регулювання* – цілі, завдання, функції та напрями діяльності розвідувальних органів; підстави та умови, за наявності яких розвідувальні служби можуть обмежувати конституційні права та свободи людини і громадянина; структурна побудова (системи) розвідувальних органів, їх права та обов'язки; сфери взаємодії розвідувальних органів з іншими державними органами, контррозвідувальними та правоохоронними органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами; шляхи комплектування розвідувальних служб кадрами, права та обов'язки співробітників кадрового складу, їх правовий та соціальний захист; шляхи інформаційного забезпечення діяльності розвідки, захист відомостей про її діяльність та осіб, які конфіденційно співробітничать (співробітничали) з нею; межі фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності розвідувальних служб; права та обов'язки громадян, які сприяють розвідувальним органам, заходи щодо захисту інформації про них та забезпечення їх безпеки; форми керівництва розвідувальними органами, цивільного контролю та прокурорського нагляду за їх діяльністю та повноваження у цьому керівників держави, представників виконавчих, законодавчих та судових гілок влади, а також громадськості.

У підрозділі 1.4 «*Методологія та етапи дослідження наукової проблеми*» обґрунтовано вибір напрямку дослідження, сформульовано наукову ідею та наукову гіпотезу, розглянуто етапи та розкрито загальну методiku проведення дисертаційного дослідження.

Зміст ідеї полягав в тому, що наявність загального, схожого або однакового в нормативно-правових актах різних держав є наслідком того, що їх розвідувальні органи мають однакові історичні корені, здійснювали свою діяльність за минулих часів на підставі одних і тих же правових приписів, сили, засоби та методи діяльності створювалися та розроблялися за однаковими підходами та шаблонами тощо. Натомість особливе є наслідком того, що після проголошення незалежності та розбудови самостійних розвідувальних органів в їх діяльності безсумнівно знайшли своє відображення нові внутрішньополітичні та зовнішньополітичні курси вже нового керівництва незалежних держав, що, напевно, законодавці кожної окремої країни пішли своїм особливим винятковим шляхом в питаннях правового регулювання діяльності своїх розвідувальних органів.

Наукова гіпотеза, як припущення для пояснення феномену правового регулювання таємної діяльності розвідки відкритими нормативно-правовими актами, сформульована таким чином: якщо в країні проголошується демократичний курс розвитку, то і законодавець вимушений унормувати організацію діяльності спеціальних служб, у тому числі й розвідки, на підставі демократичних принципів та підходів розвинутих країн світу, в яких уже прийняті законодавчі акти про зовнішню розвідку. Оскільки для законодавців певних держав це було зовсім новою справою, безсумнівно, що в перших актах повинна бути частка модернізованих правових приписів за минулих часів, відображено досвід законодавців іноземних держав та включено свої особливі напрацювання. Висуваючи наукову гіпотезу, передбачалося, що на підставі всебічного аналізу прийнятих державами законодавчих актів про розвідку, в них, безсумнівно, можна знайти та обґрунтувати позитивний законотворчий досвід, на підставі якого стане можливим надати конкретні пропозиції для подальшого удосконалення українського законодавства у сфері діяльності вітчизняних розвідувальних органів.

Указано, що в дисертаційному дослідженні застосовано класичний набір наукових методів, принципів, форм і способів дослідницької діяльності, який відображає: фундаментальну або філософську методологію; загальнонаукові методи дослідження; систему конкретно-наукових методів для вирішення спеціальних дослідницьких завдань. У дисертаційній роботі широко застосовувалися методи юридичної компаративістики, яка вважається одним із основних сучасних напрямів вивчення правових питань.

Дослідження охоплювало три послідовних стадії – *організаційну, дослідну та стадію узагальнення (апробації та реалізації результатів дослідження)*, які були логічно взаємопов'язані та націлені на досягнення мети роботи.

Розділ 2. «Формування системи конституційного та нормативно-правового забезпечення діяльності розвідувальних органів» складається з трьох підрозділів і присвячений ретроспективному розгляду етапів розвитку конституційно-правового регулювання та характеристиці сучасних правових основ діяльності розвідувальних органів.

У підрозділі 2.1 *«Нормативно-правові акти радянського періоду, що вплинули на правову основу діяльності сучасних розвідувальних органів»* на прикладі історичного минулого окремих держав досліджено всі конституції радянського періоду стосовно визначень або положень про діяльність органів

державної безпеки, постанови вищого політичного керівництва та органів виконавчої влади стосовно створення або скасування розвідувальних органів та їх повноважень, відомчі нормативно-правові акти, що регулювали діяльність зовнішньої розвідки.

Аналіз нормативно-правових джерел дозволив зробити такі висновки: розвідувальні структури країн пострадянського простору мають однакові історичні корені, у своїй діяльності у минулому вони керувались єдиними нормативно-правовими актами, з плином часу у них формувались однакові стереотипи й погляди щодо способів і методів ведення розвідувальної діяльності; у радянській період не існувало відкритої законодавчої бази з питань організації та діяльності розвідувальних органів; положення конституцій і законів не поширювалися на розвідувальні органи, вони діяли поза правовими приписами чинного відкритого законодавства, а здебільшого – всупереч йому; діяльність розвідувальних органів, як і всієї системи спеціальних служб, була вкрай політизованою, розвідка була під постійним впливом правлячої партії, основні керівні нормативно-правові документи потрібно було обов'язково узгоджувати з партійною номенклатурою; у радянські часи не було контролю за діяльністю розвідувальних органів з боку законодавчої, виконавчої та судової влади, не було жодних правових приписів щодо звітності про їх діяльність перед парламентськими органами, не було також і прокурорського нагляду.

У підрозділі 2.2 *«Етапи розвитку правового регулювання після проголошення незалежності (кінець ХХ – початок ХХІ століття): концептуально-методологічні підходи»* на підставі порівняльного аналізу визначено такі етапи розвитку правового регулювання діяльності розвідувальних органів: *перший етап (перехідний)* – характеризується скасуванням попередніх нормативних актів і прийняттям на їх основі, а також на основі прийнятих конституцій, нових загальних законів про діяльність органів державної безпеки; *другий (початковий)* – характеризується розробкою та прийняттям актів, що визначають напрями розвідувальної діяльності, компетенцію розвідувальних органів та основи правового статусу співробітників розвідки; *третій (основний)* – характеризується прийняттям актів, що безпосередньо регулюють діяльність розвідки; *четвертий (сучасний)* – характеризується удосконаленням вже прийнятих законодавчих актів про діяльність розвідки на підставі нових редакцій або доповнень до конституцій. На прикладі білоруського та російського законодавства періодизацію визначено у конкретних термінах.

У підрозділі 2.3 *«Характеристика сучасних конституційно-правових засад організації діяльності розвідувальних органів»* проаналізовано законодавство різних держав та показано, що правова основа розвідувальної діяльності має багаторівневу структуру та умовно складається з п'ятих рівнів, а саме:

Конституційний рівень характеризується тим, що в конституціях держав немає жодної згадки про зовнішню, воєнну, прикордонну розвідку або про їх діяльність. Натомість, є багато загальних правових ідей, які для діяльності розвідки мають дуже важливе практичне значення. Саме в основних законах закріплюються принципи організації, функціонування і компетенція органів держави, до яких відносяться органи зовнішньої розвідки, саме вони є гарантом демократії, свободи і справедливості, дотримання прав та свобод людини і громадянина під час застосування спеціальних сил, методів та засобів розвідки;

Міжнародний рівень складають міжнародно-правові угоди і договори, які укладаються національними урядами з урядами іноземних держав і в реалізації яких беруть участь органи зовнішньої розвідки цих країн;

Підзаконний рівень охоплює: укази, розпорядження, директиви глав держав, наприклад, щодо питань окремих пріоритетних напрямів та розвідувальних завдань, організаційно-функціональних аспектів діяльності органів зовнішньої розвідки тощо; урядові постанови та розпорядження; численні нормативно-правові акти відомчого та міжвідомчого характеру на рівні наказів (спільних наказів), доручень, вказівок, різноманітних приписів тощо. Вони здебільшого містять відомості, що становлять державну таємницю, тому, відповідно, мають гриф обмеженого доступу;

Галузевий рівень містить основну частку положень, які безпосередньо регулюють відносини у сфері розвідувальної діяльності. До галузевого рівня, в першу чергу, відносяться нормативно-правові акти саме про розвідку, а також ті законодавчі акти, які прямо не регламентують розвідувальну діяльність, однак своїми приписами вони визначають межі завдань, цілей чи безпосередньо об'єкти цієї діяльності або впливають на специфічні відносини, які виникають, розвиваються та припиняються під час здійснення розвідувальної діяльності уповноваженими суб'єктами;

Відомчий рівень охоплює закриті нормативно-правові акти, що регулюють суто розвідувальну таємну діяльність.

Розділ 3. «Еволюція конституційно-правового статусу розвідувальних органів як органів державної влади та проблеми здійснення контролю за їх діяльністю» містить три підрозділи.

У підрозділі 3.1 *«Порівняльно-правовий аналіз конституційних та законодавчих положень щодо цілей, принципів, завдань, функцій та повноважень розвідувальних органів»* досліджено проблеми визначення правовими приписами в законодавстві основних категорій, що складають зміст організації розвідувальної діяльності.

Наголошується, що законодавці по-різному, із суттєвими розбіжностями, визначають загальні положення, як за їх кількістю, так і за змістом. З позиції законотворчої технології в нормативно-правових актах, крім цілей та завдань, потрібно обов'язково визначати функції розвідувальних органів, хоча б основні.

Аналіз принципів діяльності розвідувальних органів свідчить, що законодавці деяких держав у нормативно-правових актах визначають їх хаотично без будь-якого попереднього уявлення щодо сутності самої діяльності. Принципи не мають вигадуватися, вони обумовлені політичними, економічними, соціальними та іншими потребами безпечного існування конкретного суспільства. Зазначено, що включення принципу *законності* без будь-яких застережень або пояснень є некоректним. Розвідувальні органи, як правило, здійснюють свою діяльність за межами національної території, порушуючи при цьому законодавство іноземної держави. Відтак, не може бути розвідкою реалізований принцип *законності* за кордоном. На думку автора, включення цього принципу можливо, але із застереженнями, наприклад, «у разі застосування методів та засобів розвідки на території своєї держави» або «у разі застосування методів та засобів оперативно-розшукової діяльності» тощо.

Викликає сумнів щодо доцільності включення таких принципів як *безперервність, звітність, єдність, централізація, позапартійність* тощо. Вони,

на думку автора, не можуть відображати специфіку діяльності розвідувальних органів, особливо її сутність, зміст та призначення. Доведено, що подібні принципи притаманні діяльності будь-якого іншого державного органу. Натомість, в нормативно-правових актах про розвідку деяких держав взагалі відсутній такий принцип, як конспірація або конспіративність. На підставі аналізу завдань констатується, що законодавці більшості держав формулюють їх за традиційним стандартним підходом (лише два завдання – добування розвідувальної інформації та здійснення акцій сприяння), ігноруючи такі завдання, як боротьба з тероризмом, розповсюдженням наркотиків, транснаціональною організованою злочинністю, торгівлею людьми тощо.

У підрозділі 3.2 «*Особливості правового статусу посадових осіб розвідки та осіб, які сприяють розвідувальним органам*» проведено дослідження правового статусу співробітників розвідки за визначеними групами: *загальний (міжнародний); конституційний (базовий); галузевий; родовий (спеціальний); індивідуальний.*

Загальний (міжнародний) статус включає в себе, крім внутрішньодержавних, права, свободи, обов'язки і гарантії, вироблені міжнародним співтовариством та закріплені в міжнародно-правових документах. Безперечно, що цей (міжнародний) статус не можливо застосувати або використати під час виконання співробітниками розвідувальних завдань за межами національної території, особливо у випадках скоєння дій, що за законодавством країни перебування є правопорушенням або злочином. Виключенням може бути звільнення від покарання та оголошення *persona non grata* в межах положень Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, якщо розвідник діяв під дипломатичним прикриттям.

Конституційний (базовий) правовий статус закріплює міру можливої і належної поведінки співробітників та межі їх свободи, оскільки в ньому поєднуються головні права, свободи, обов'язки та їх гарантії, що закріплені в конституціях (основних законах). Зазначається, що цей правовий статус є базовим елементом для компетентності розвідника, характеризується стійкістю і стабільністю, він є фундаментальною основою для виконання співробітниками розвідки своїх функціональних обов'язків. Але, співробітники розвідки позбавлені деяких конституційних прав і свобод. У дисертації ретельно досліджуються ці обмеження та заборони, шляхом порівняльного аналізу визначаються розбіжності у законодавстві держав.

Галузевий правовий статус співробітника складається з правочинів та інших компонентів, опосередкованих окремою або комплексною галуззю правової системи. Йдеться, в основному, про адміністративне, адміністративно-процесуальне та оперативно-розшукове право. В роботі на підставі аналізу правових норм адміністративного та адміністративно-процесуального кодексів, оперативно-розшукового законодавства досліджують конкретні права співробітників під час виконання ними посадових та функціональних обов'язків.

Родовий (спеціальний) статус, на відміну від інших статусів, найбільш повно відображає специфіку правового становища співробітників розвідки. Оскільки до співробітників належать військовослужбовці (за виключенням військовослужбовців строкової воєнної служби), у тому числі ті, хто проходить службу за контрактом, та особи цивільного персоналу, яких призначено на посади військовослужбовців, цілком зрозумілим є те, що їх *родовий*

(спеціальний) правовий статус буде абсолютно різним. У дисертації зазначено, що за кожним напрямом діяльності співробітники розвідки мають певні права та обов'язки. Права і обов'язки співробітників, які добувають розвідувальну інформацію, будуть суттєво відрізнятися від прав та обов'язків співробітників, які обробляють та аналізують здобуту інформацію. Повний перелік прав та обов'язків співробітників, які безпосередньо виконують розвідувальні завдання, визначений у відомчих закритих нормативно-правових актах.

Індивідуальний статус характеризує особливості положення конкретного співробітника залежно від його віку, фізичних та ділових якостей, статі, освіти, займаної посади тощо.

Стосовно прав та обов'язків осіб, які конфіденційно співробітничать із розвідкою, в дисертації констатується, що їх статус має бути визначеним на рівні, принаймні не нижче, ніж в оперативно-розшуковому законодавстві. Інакше є реальна можливість зменшення контингенту потенційних кандидатів, з якими розвідка може встановлювати відносини конфіденційної співпраці. Автор пропонує в нормативно-правовому акті про розвідку закріпити такі права конфідентів: на конфіденційне сприяння; на надання допомоги; на добровільність сприяння; на негласність сприяння; на безпеку сприяння; на соціальний захист (соціальну підтримку); на правовий захист (правову підтримку); на отримання інформації про результати свого сприяння; на захист від неправомірної поведінки посадових осіб розвідувальних органів. Щодо обов'язків конфідентів, автор пропонує закріпити у законодавстві таке: обов'язок правомірного і належного виконання зазначених у контракті положень; збереження в таємниці відомостей, що стали відомими особі в ході підготовки або проведення розвідувальних заходів, а також дотримання правил конспірації; надання повної та правдивої інформації; узгоджувати свої наміри, дії та вчинки з розвідником, що передбачає дотримання конфідентом чіткої лінії поведінки, яку визначив йому розвідник.

У підрозділі 3.3 «*Парламентський та громадський контроль за діяльністю органів зовнішньої розвідки*» здійснено порівняльний аналіз норм, в яких визначено види контролю та нагляду за діяльністю розвідки. Констатується, що в сучасній демократичній державі контроль та нагляд за діяльністю розвідки має здійснюватися в розумних межах, гласно, об'єктивно, повно, прозоро і всіма можливими формами. Представники громадськості і, навіть, окремі пересічні громадяни завдяки принципу відкритості суспільства мають право знати: що робить розвідка, як вона функціонує і, найголовніше, на що витрачаються гроші платників податків.

У дисертації необхідність контролю і нагляду за діяльністю розвідки обґрунтовується п'ятьма причинами: 1) намаганням окремих керівників розвідки проводити дії, які не визначені правовими нормами, за принципом «таємниця все покриє»; 2) наданням розвідці особливих повноважень (втручання в приватне життя і порушення права особистості на конфіденційність), що, звичайно ж, може обмежувати права людини; 3) перманентним реформуванням розвідки з наданням їй нових повноважень, але це має бути під ретельним контролем з боку органів державного управління, які мають переконатися, що реформування розвідки відповідає потребам громадян і суспільства; 4) прагненням іноді надати споживачам необ'єктивну або заангажовану інформацію, надати неадекватні оцінки загрозам національній безпеці;

5) намаганням суспільства переконатися, що розвідка не повертається до минулого авторитарного радянського режиму, діє за новими принципами та демократичними правовими приписами.

Проаналізувавши наукові напрацювання та нормативні джерела, визначаються чотири рівні контролю: внутрішній контроль з боку керівників самих спецслужб; контроль з боку виконавчої влади; парламентський контроль; незалежний контроль.

Особливо в дисертації робиться наголос та обґрунтовується необхідність здійснення контролю з боку судової влади та цивільного контролю. Судова влада, включаючи й міжнародні суди, здійснює контроль на всіх чотирьох рівнях, особливо під час здійснення розвідкою спеціальних повноважень, пов'язаних із обмеженням конституційних прав і свобод громадян.

Контроль з боку громадянського суспільства має свої особливості, він суттєво доповнює інші види контролю. Навіть завдяки існуючій всеохоплюючій правовій основі діяльності розвідувальних служб і добре розробленій правовій основі здійснення стосовно них контролю, – все це, без засобів масової інформації і суспільної думки, не може вважатися панацеєю від усіх можливих зловживань у розвідувальній діяльності.

Запропоновано в законодавстві про діяльність розвідки не просто констатувати сам факт контролю, а ретельно виписувати порядок його здійснення з визначенням: принципів контролю (верховенства права, прозорості, гласності, з обов'язковим приписом щодо важливості дотримання закону про охорону державної таємниці); загального порядку внутрішнього контролю, тобто на рівні самих розвідувальних структур (зрозуміло, що ретельний порядок визначатиметься відомчими наказами з обмеженим доступом); основних напрямів контролю з боку виконавчої влади, особливо міністерств і державних структур, до складу яких входять розвідувальні служби і яким вони підпорядковані; повноважень рахункових палат та їх груп (посадових осіб), парламентських комітетів (комісій), окремих парламентаріїв щодо питань контролю за діяльністю розвідувальних служб з обов'язковим посиленням на вимоги законодавства про охорону державної таємниці; напрямів, підстав, форм і методів судового контролю за діяльністю органів зовнішньої розвідки; можливих форм участі в окремих видах контролю представників громадськості та засобів масової інформації з урахуванням таємного характеру діяльності розвідувальних структур.

Що стосується *нагляду* за діяльністю розвідувальних служб, то в дисертації пропонується в нормативно-правових актах про розвідку, крім констатації того, що генеральна прокуратура та визначені нею прокурори здійснюють нагляд, розкрити зміст та предмет нагляду, його форми, методи тощо. Доцільно також у законодавстві у статтях про *нагляд* визначити правовим приписом про обов'язкову реєстрацію в міністерствах юстиції тих відомчих актів з грифом обмеженого доступу, в яких йдеться про легітимне обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Розділ 4. «Оперативно-розшукове законодавство в розвідувальній діяльності та проблеми дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Співвідношення оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності» розвідувальна діяльність для

визначення її природи та суті зіставлена із суміжними видами оперативної діяльності, а саме з оперативно-розшуковою та контррозвідувальною діяльністю.

Розглянувши різні, іноді протилежні наукові точки зору щодо співвідношення трьох видів діяльності, автор наголошує своє бачення проблеми. Зазначається, що три види діяльності мають єдине ядро – агентурний метод, за допомогою якого спеціальні та правоохоронні органи активно використовують сприяння осіб на конфіденційній основі. Якщо проаналізувати чинне законодавство різних держав, то стає очевидним, що законодавці, визначаючи правовими нормами всі три види діяльності, серед інших сил та засобів в першу чергу намагаються унормувати використання інституту конфіденційного співробітництва, тобто застосування саме агентурного методу.

Згідно із правовими приписами розвідувальна діяльність має свою конкретну мету, особливий об'єкт, специфічні методи та засоби, а також має свої суттєві особливості правового регулювання, що кардинально відрізняє її від оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. Доволі слушними є міркування вчених стосовно об'єднання всіх трьох видів діяльності в єдину професійну розшукову діяльність, про їх спорідненість завдяки єдиному ядру – агентурному методу, про можливість віднесення розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності до правоохоронної діяльності та ін. Усі ці наукові погляди, звичайно, потребують подальшого осмислення, дослідження та виваженого обґрунтування.

В дисертації підкреслюється, що правовими приписами багатьох країн зовнішній розвідці надано право застосовувати лише методи і засоби розвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. Однак, стосовно застосування методів і засобів контррозвідувальної діяльності, чіткого визначення немає. В роботі зазначається, що без них розвідувальні органи обійтися не можуть. Низку завдань, що покладено на органи зовнішньої розвідки, можна вирішувати виключно за допомогою методів контррозвідувальної діяльності. В цьому сенсі у дисертації є посилання на позитивний досвід українського законодавства.

У підрозділі 4.2 *«Компетенція підрозділів розвідки, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність: конституційно-правовий та еволюційний розвиток»* містяться результати компаративістського аналізу оперативно-розшукового законодавства у сенсі його застосування органами зовнішньої розвідки. Автор виділяє та обґрунтовує п'ять характерних рис.

По-перше, майже всі держави, реалізуючи конституційний принцип неможливості здійснення будь-якої державної діяльності поза межами правового поля, уповноважили органи зовнішньої розвідки здійснювати безпосередньо і в повному обсязі оперативно-розшукову діяльність (ОРД) на національних територіях. Тобто, розвідувальні органи (служби) визначено повноцінними суб'єктами ОРД в якості оперативно-розшукових органів (ОРО), які функціонують відповідно до оперативно-розшукового закону в рамках певного розвідувального органу або розвідувальної служби у вигляді системи його оперативних підрозділів та посадових осіб, включаючи перших керівників, призначених безпосередньо, повністю або частково здійснювати ОРД або її контролювати. ОРО вирішують завдання, які визначені в законах про ОРД, виключно в межах своїх повноважень, встановлених відповідними

законодавчими актами. Таким чином, оперативно-розшукові органи розвідки (ОРОР) вирішують завдання ОРД в межах повноважень, що встановлені для них нормативно-правовими актами про організацію та діяльність органів зовнішньої розвідки.

По-друге, законодавці визначили особливі підстави для проведення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) підрозділами воєнної розвідки: для забезпечення безпеки розвідувальних служб збройних сил або для забезпечення безпеки органу воєнної розвідки у разі, якщо проведення цих заходів не стосується повноважень інших органів, що мають право здійснювати ОРД у повному обсязі.

По-третє, в законах про ОРД ОРОР надано право видавати в межах своїх повноважень та відповідно до конституційних положень про гарантії прав і свобод людини нормативно-правові акти, які регламентують організацію і тактику проведення ОРЗ. Також, керівникам розвідувальних органів надано право визначати таке: перелік оперативних підрозділів, уповноважених на здійснення ОРД; повноваження, структуру і організацію роботи оперативних підрозділів; перелік посадових осіб, уповноважених затверджувати постанови про проведення ОРЗ, про їх призупинення, поновлення або припинення, про продовження терміну проведення ОРЗ, про надання, ненадання, про відстрочку надання матеріалів ОРД, виносити постанови про застосування заходів щодо забезпечення безпеки або про відмову в їх застосуванні, затверджувати спеціальні завдання, підписувати письмові запити про проведення ОРЗ, складати, підписувати, затверджувати інші оперативно-службові документи.

По-четверте, ОРОР на відміну від інших ОРО мають по відношенню до контррозвідки особливе становище. Так, відповідно до російського законодавства відомчі нормативно-правові акти інших ОРО, що регламентують організацію та проведення ОРЗ з використанням спеціальних технічних засобів для негласного отримання інформації, мають узгоджуватися з органами державної безпеки та підлягають перевиданню протягом одного року. ОРОР свої відомчі нормативно-правові акти з контррозвідувальними органами не погоджують.

По-п'яте, ОРЗ, пов'язані із контролем поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховуванням телефонних переговорів з підключенням до станційної апаратури підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, фізичних і юридичних осіб, що надають послуги та засоби зв'язку, зі зняттям інформації з технічних каналів зв'язку, з отриманням комп'ютерної інформації, ОРОР здійснюють не своїми силами та засобами, а з використанням оперативно-технічних сил та засобів органів державної безпеки, органів внутрішніх справ у порядку, що визначається міжвідомчими нормативними актами або угодами між органами, що здійснюють ОРД.

Значна увага у цьому підрозділі приділяється питанням дотримання конституційних положень про законність, правомірність та можливість застосування розвідувальними органами положень законодавства про ОРД за межами національної території. Розглянувши різні точки зору вчених-юристів, у дисертації робиться спроба обґрунтування авторського бачення проблеми: якщо міжнародними договорами не встановлено певних умов або

особливостей, то дія національного законодавства (у тому числі і правові приписи стосовно здійснення органами зовнішньої розвідки ОРД) у просторі обмежується територією власно держави та її спеціальними територіями за кордоном, що мають статус екстериторіальності (територія дипломатичних представництв та консульських установ, представництва держави в іноземних організаціях, військові частини, що відповідно до міжнародних угод розташовані за межами національної території, літаки, кораблі під національним прапором, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом). Саме зі спеціальних територій і безпосередньо на цих територіях, що мають статус екстериторіальності, можуть застосовуватись нормативно-правові приписи актів, які регулюють та передбачають здійснення розвідувальними органами ОРД.

Наголошуючи про правомірність проведення органами розвідки ОРЗ на територіях за кордоном, що мають статус екстериторіальності, в дисертації обґрунтовується доцільність уточнення назви глави 41 КПК України наступним чином: «Кримінальне провадження на території закордонних дипломатичних установ України..» – далі за текстом.

У підрозділі 4.3 «Проблеми дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина під час застосування розвідувальними органами положень оперативно-розшукового законодавства» досліджено ризики, пов'язані із застосуванням оперативно-розшукового законодавства розвідувальними органами. Мова йде не тільки про забезпечення власної безпеки та боротьбу із правопорушеннями серед співробітників розвідки, але й про добування розвідувальної інформації. Для цього в законодавстві додатково саме для розвідувальних органів визначаються правовими приписами окремі або додаткові об'єкти, завдання та підстави для здійснення оперативно-розшукової діяльності. Але, їх правове визначення має розпливчастий, не конкретний, загальний характер, що може створити умови для порушення конституційних прав та свобод людини і громадянина під час проведення відносно них оперативно-розшукових заходів. Це також свідчить про те, що в наявності наукові проблеми щодо гарантій забезпечення конституційних прав та свобод, вирішення яких дозволить не тільки підвищити ефективність діяльності розвідувальних органів, але й удосконалити чинне оперативно-розшукове законодавство.

Розділ 5. «Концептуально-методологічні засади удосконалення конституційного та законодавчого забезпечення діяльності розвідувальних органів України» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Концептуальні засади подальшого розвитку конституційно-правової основи діяльності розвідувальних органів» досліджується взаємозв'язок розбудови розвідувальних органів із прийняттям нових концепцій розвитку держав, обраного ними політичного курсу, особливо на зовнішньополітичній арені, намаганнями еліти та керівництва країн втілити у життя та управління своїми суспільствами сучасних демократичних принципів з тим, щоб зайняти гідне місце серед провідних країн світу і Європи.

Здійснивши компаративістський аналіз чинних нормативно-правових актів про концепції, стратегії розвитку держав та забезпечення їх національної безпеки, дослідивши воєнні доктрини, програми (концепції) розвитку секторів

безпеки і оборони, сформульовано такі концептуальні складові можливих напрямів реформування та розвитку органів зовнішньої розвідки:

– за умови будь-яких законних контрольних дій з боку парламенту або громадської спільноти розвідка, дотримуючись принципу таємності, не має права знизити результативності своєї діяльності. Тому, одним з концептуальних аспектів дальшої розбудови розвідувальних органів є пошук розумного балансу між секретністю діяльності розвідки і межами відкритості перед контролюючими структурами та громадянським суспільством під час здійснення ними контролю;

– оцінити спрямованість (позитивну або негативну) діяльності розвідки можуть або опозиційні, демократичні сили усередині країни або визнані незалежні міжнародні організації, наприклад, такі як Женевський центр демократичного контролю над збройними силами (Швейцарія), Центр з прав людини Даремського університету (Велика Британія), Норвезький парламентський комітет з контролю за діяльністю спецслужб та ін. На думку автора, законодавцям було б доцільним прописувати у нормативно-правових актах випадки та механізми реагування керівництва держав на можливі негативні оцінки з боку таких сил та організацій стосовно діяльності національних розвідувальних структур;

– сьогодні у світовій боротьбі з тероризмом, іншими проявами транскордонної організованої злочинності розвідувальні органи багатьох розвинутих країн довели свою ефективність і стали неперевершеною зброєю поряд із можливостями правоохоронних та контррозвідувальних органів, а в окремих випадках стали їх значно перевершувати. Отже, у якості однієї із концептуальних складових подальшого розвитку правової основи діяльності розвідувальних органів можна припустити розширення їх компетенції щодо вирішення суто правоохоронних питань за допомогою оперативно-розшукового законодавства, переходити, наприклад, від участі в боротьбі з міжнародним тероризмом до безпосередньої боротьби з ним;

– подальше визначення правовими приписами категорії *розвідувальна інформація* або *розвідувальні дані*. Зараз наочно постає питання, що в нормативно-правовому акті про зовнішню розвідку поряд із категорією «розвідувальна інформація» або «розвідувальні дані» має неодмінно бути категорія «інформація розвідки», яка фактично і надається споживачам. За допомогою отриманих від розвідки прогнозів керівники держави переконують населення в тому, що будь-які загрози ззовні будуть виявлені завчасно, доволі швидко, і дозволять в будь-якому випадку попередити загибель людей, шкоду і руйнування;

– конкретно визначити сфери діяльності для розвідки доволі важко, оскільки формально не існує напрямів або галузей, які б не були нею охоплені під час застосування спеціальних сил та засобів. Звичайно, розвідка діє також у сферах, де вона має спірну перевагу над можливостями збору даних іншими державними структурами. Чітко розмежувати сфери між ними та розвідкою практично неможливо та, на думку автора, і недоцільно. Так само недоцільно визначати правовими нормами конкретні і дрібні або часткові сфери кожному розвідувальному органу. Безумовно, найчастіше розвідка керується прямими вказівками з боку керівництва держави, але в правовій державі будь-яка

вказівка президента або керівника уряду має ґрунтуватися, знову ж, на положеннях концепцій, доктрин, стратегій тощо про національну безпеку;

– консолідація своїх дій із розвідувальними органами інших держав, в першу чергу з усіма союзниками у вигляді єдиної коаліції. Національна безпека конкретної держави стає все більш залежною від регіональної та світової стабільності і від міжнародної підтримки дружніх країн. В цьому сенсі дуже показовим є намагання тісної взаємодії між розвідувальними органами України та спецслужбами НАТО;

– правове закріплення проведення розвідувальними органами за межами національних територій секретних акцій (операцій);

– створення в розвідувальних структурах підрозділів, що беруть участь або безпосередньо здійснюють інформаційний вплив на об'єкти за кордоном, з метою отримання переваг чи досягнення домінування в інформаційній війні. З огляду на масштабне і небачене досі зростання застосування у світі інформаційних систем і технологій, можливостей їх використання в проведенні інформаційних війн, даний напрям діяльності зовнішньої розвідки важко переоцінити.

У підрозділі 5.2 «Шляхи удосконалення законодавства України у сфері розвідувальної діяльності» зазначаються та обґрунтовуються можливі напрями, за якими повинне відбуватися удосконалення українського законодавства про розвідку, а саме: 1) скасування Закону України «Про Службу зовнішньої розвідки України», оскільки виникають питання про його співвідношення із Законом України «Про розвідувальні органи України»; 2) ввести у законодавство та використовувати нову категорію «суб'єкти зовнішньої розвідки України», до яких віднести СЗР України, як самостійну розвідувальну структуру, Міністерство оборони України та Державну прикордонну службу України, до складу яких входять відповідні розвідувальні органи (ГУР МО та розвідувальний орган Держприкордонслужби). Це надасть можливість у Законі України «Про розвідувальні органи України» чітко розмежувати компетенцію всіх суб'єктів, визначити координацію їхньої діяльності з боку керівництва держави та взаємодію між ними, права і обов'язки кожного розвідувального органу з урахуванням компетенції відомчої структури, до якої він входить, питання загального керівництва суб'єктами зовнішньої розвідки з боку президента та безпосереднього управління розвідувальними органами з боку керівників суб'єктів; 3) до суб'єктів зовнішньої розвідки України, доцільно на законодавчому рівні віднести Службу безпеки України з тим, щоб її окремі оперативні підрозділи подібно підрозділам Сил спеціальних операцій Збройних Сил України були віднесені на законодавчому рівні до заходів добування розвідувальної інформації та проведення спеціальної розвідки; 4) покласти на органи зовнішньої розвідки завдання щодо боротьби за межами території України з тероризмом, транснаціональною організованою злочинністю та іншою злочинною діяльністю, що становить загрозу національній безпеці України; 5) доцільно безпосередньо в Законі України «Про розвідувальні органи України» без відсилання до інших нормативно-правових актів і без формулювань типу «визначається відповідно до законодавства України» або «в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України» визначити весь комплекс заходів щодо правового та соціального захисту співробітників розвідки, а також осіб, які співпрацюють із розвідкою на конфіденційній основі.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі шляхом порівняльно-правового аналізу законодавства провідних країн світу здійснено теоретичне дослідження та нове вирішення проблеми конституційно-правового регулювання організації та діяльності розвідувальних органів. Одержані дослідницькі результати підтвердили правомірність вихідних положень, покладених в його основу, а реалізація мети і завдань дослідження дала змогу сформулювати такі узагальнені висновки і рекомендації:

1. Аналіз наукової літератури вітчизняних та зарубіжних авторів засвідчує наявність широкого спектру досліджуваних проблем щодо організації та діяльності розвідувальних органів, але дослідження з позиції права тільки-но починаються. Надто тривалим був період, коли теми, пов'язані з діяльністю розвідувальних органів, були «закритими». Такий підхід не повністю подоланий й в нинішній час. В існуючих зараз наукових працях лише починається розв'язання окремих питань функціонального призначення розвідки як державних органів, конституційно-правового регулювання їх діяльності на принципах верховенства права, дотримання під час вирішення розвідувальних завдань конституційних положень, прав та свобод людини і громадянина, визначення ролі та місця розвідувальних органів в державному механізмі, демократичного контролю за діяльністю розвідки тощо. Але відсутні комплексні фундаментальні наукові праці, особливо з позиції порівняльного правознавства, методи якого можна широко застосовувати для дослідження нормативно-правових актів про розвідку різних держав, у тому числі й країн, які стали на шлях демократичного розвитку. Зараз вкрай необхідні комплексні дослідження на дисертаційному рівні складних питань конституційно-правового регулювання функціонування розвідки в державах, що проголошують себе демократичними, соціальними, правовими державами. В цьому сенсі дана робота є першою.

2. У будь-якій країні процес виникнення та розвитку конституційно-правового регулювання організації та діяльності розвідувальних органів тісно взаємопов'язаний з процесом історичного розвитку самої держави. Якщо посилюється державність, удосконалюється та ускладнюється система управління державними органами, зростає економічна та військова могутність, поширюється вплив на зовнішньополітичні проблеми, з неминучою закономірністю зростає і укрупнюється система розвідувальних органів, займаючи все більш вагоме місце в механізмі держави і граючи все більш істотну роль у вирішенні тих завдань, які постають перед державою в процесі реалізації функції забезпечення національної безпеки.

3. Для конституційно-правового регулювання діяльності розвідувальних органів законодавці різних країн мали виходити з певних концептуальних засад та теоретичних аспектів (поглядів), які є підґрунтям правових визначень у законодавстві про розвідку. У дослідженні визначено та обґрунтовано такі концептуальні засади, на підставі яких необхідно формулювати правові приписи: 1) розвідка є однією із необхідних та важливих складових сил забезпечення національної безпеки; 2) розвідувальні співтовариства в більшості країн складаються, як правило, з сукупності органів воєнної, прикордонної та зовнішньої розвідки; 3) розвідувальні органи є державними органами або органами держави, тобто вони зобов'язані діяти лише на підставах, в межах

повноважень та у спосіб, що передбачені конституцією та законами конкретної держави; 4) розвідувальні органи є державними спеціальними органами, які застосовують специфічні форми і методи діяльності, мають певні сфери застосування сил та засобів, використовують різні види зв'язку з громадськістю, органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями. До теоретичних аспектів віднесено: 1) зміст та співвідношення категорій і понять, що відображають сферу розвідувальної діяльності; 2) співвідношення, загальне та особливе у споріднених видах діяльності, а саме: у розвідувальній, контррозвідувальній та правоохоронній діяльності; 3) сили і засоби розвідки, їх відмінність від сил і засобів контррозвідувальних та правоохоронних органів; 4) таємний характер діяльності розвідки та необхідність демократичного контролю за нею; 5) межі повноважень розвідувальних органів, що підлягають унормуванню на законодавчому рівні.

4. Конституційно-правові основи діяльності розвідувальних органів за законодавством різних країн мають багаторівневу структуру та умовно складаються, як і правові основи інших державних органів, з п'ятьох рівнів, а саме: 1) конституційний (найвищий) рівень; 2) галузевий рівень (закони, що безпосередньо регулюють діяльність розвідки); 3) підзаконний рівень (інші нормативно-правові акти, що мають опосередковане відношення до діяльності розвідки); 4) міжнародний рівень (міжнародно-правові угоди і договори) та 5) відомчий (закритий) рівень. Зміст нормативно-правових актів кожного з рівнів має суттєві особливості, а саме: в конституціях жодного слова немає про розвідку, але в законодавстві про розвідку є прямі посилання на неї; в безпосередніх законах та указах про розвідку фігурують органи виконавчої влади, до яких входять розвідувальні структури, але їх правові статуси зовсім не співпадають; міжнародні угоди і договори укладаються на інших підходах та принципах, мають закритий характер та їх виконання не підлягає демократичному контролю; насамкінець, відомчі закриті нормативно-правові акти, на відміну від інших державних органів, мають повністю закритий характер.

5. Місце розвідувальних органів в державному механізмі безпосередньо не закріплюється в конституціях (основних законах). Належність системи розвідувальних органів до виконавчої гілки влади, так само як і підпорядкованість всіх розвідувальних служб главі держави, визначається на основі конституційних повноважень глави держави як верховного головнокомандувача, а також його повноважень у сфері міжнародних відносин.

6. Цілі, завдання, функції та принципи є стрижнем організаційної основи діяльності розвідки. Вони тісно взаємопов'язані та являють собою кістяк, який має бути обов'язково відображений у законодавстві. Аналіз нормативно-правових актів різних країн свідчить, що законодавці певною мірою плутають функції із завданнями або підміняють цілі завданнями або взагалі не визначають ані завдань, ані функцій. Функції не слід ототожнювати з цілями та завданнями. Якщо метою діяльності розвідувальних органів є те, до чого їх спрямовують закон і керівництво держави і до чого вони повинні прагнути, а завдання – засоби її досягнення, то функції – це основні напрями діяльності розвідувальних органів, виконання встановлених певних правил, дотримання алгоритму дій задля вирішення завдань, які на них покладені. Таким чином, цілі і завдання визначають функції. У свою чергу, завдання та цілі залежать від умов, що

реально складаються в конкретний період часу. До принципів розвідувальної діяльності недоцільно включати ті, що мають загальний характер і не відображають специфіку розвідки (безперервність, звітність, єдність, централізація, позапартійність тощо). Принцип законності має бути визначеним у законодавстві, але із застереженнями, наприклад, «у разі застосування методів та засобів розвідки на території своєї держави» або «у разі застосування методів та засобів оперативно-розшукової діяльності». Проте принцип конспірації (конспіративності), якого немає у законодавстві багатьох держав, має бути одним із перших. Завдання щодо боротьби з міжнародним тероризмом, розповсюдженням наркотиків, транснаціональною та транскордонною організованою злочинністю, торгівлею людьми тощо, яких також немає в більшості країн, мають обов'язково визначатися у законах про розвідку. Особливістю останніх десятиліть є те, що розвідка, так чи інакше, все активніше починає поєднувати свою розвідувальну функцію із правоохоронною діяльністю. Стикаючись із міцним та організованим супротивником, який не визнає національних кордонів, правоохоронні органи, частіше за все, не спроможні належним чином протистояти йому: їх юрисдикція обмежена національними територіями, а діяльність – жорсткими процесуальними стандартами. Натомість, розвідувальні органи, оскільки функціонують переважно за межами національних кордонів та мають відповідні спеціальні сили та засоби, більш ефективно, ніж правоохоронні структури, можуть протидіяти міжнародному тероризму та транснаціональній організованій злочинності.

7. Формування і розвиток конституційно-правового регулювання організації і діяльності розвідувальних органів в країнах, які щойно створено або в яких проголошено про незалежність, здебільшого здійснюється протягом чотирьох етапів. Хоча є відмінності у термінах початку та закінчення кожного етапу, але за змістом вони однакові. На першому (перехідному) етапі скасовуються попередні та приймаються акти перехідного періоду; на другому (початковому) приймаються конституції, які спрямовують розробку та прийняття основних законів про розвідку; третій (основний) етап характеризується прийняттям актів, які мають безпосереднє відношення до діяльності розвідки, та четвертий (сучасний) етап охоплює розробку та прийняття різних доповнень до вже існуючих актів про розвідку.

8. Сьогодні більшість країн згідно з чинним законодавством мають, як правило, класичний набір розвідувальних структур, а саме: зовнішню розвідку (окремий державний орган), воєнну розвідку та прикордонну розвідку (у складі центрального органу виконавчої влади). Єдине, що в них є спільним, – це загальне керівництво з боку керівників держав, тобто в основі управління діяльністю розвідувальних органів лежить організаційний принцип децентралізації. Але, для держав, які претендують на світове лідерство і намагаються за допомогою розвідки відстежувати загальну ситуацію в глобальному масштабі, цього принципу недостатньо. Найближчим часом, як нам видається, слід очікувати прийняття нормативно-правових актів, в яких діяльність, наприклад, російських розвідувальних структур регулюватиметься за організаційним принципом централізації, що передбачатиме поступовий перехід до розвідувального співтовариства з можливим керівництвом усіма розвідувальними структурами з єдиного центру. Таке співтовариство вже давно

створено в США. Створенню розвідувального співтовариства, яке передбачає централізацію в управлінні і зміцнення самих розвідувальних органів, заважає консервативна тенденція з боку керівництва окремих держав до збереження наявної системи розвідувальних органів як сукупності розрізнених відомчих розвідок, які взаємодіють незлагоджено, а тому неефективно та недостатньо пристосовані до розв'язання загальнодержавних завдань. Не зацікавлений у процесі централізації і вищий керівний склад самих розвідувальних органів, який намагається зберегти за собою виняткове право вільного доступу до глави держави та його оточення без будь-яких проміжних інстанцій.

9. Законодавці деяких демократичних та правових держав внесли до нормативно-правових актів правові приписи щодо контролю і нагляду за діяльністю розвідки, однак слід визнати, що ці приписи мають здебільшого декларативний характер. У законодавчих документах не передбачено всебічного контролю з боку всіх гілок державної влади та демократичної громадськості як за самою розвідувальною діяльністю, так і за кадровою політикою розвідувальних служб з питань управління розвідкою, ефективного витрачання в розвідувальних структурах бюджетних фінансових асигнувань тощо. Незважаючи на те, що в конституціях цих країн закріплено принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, в чинних нормативно-правових актах відображено тільки загальні положення про контроль з боку глави держави, парламенту і контрольних органів самих розвідувальних структур, а, наприклад, в Указі Президента РБ «Про питання зовнішньої розвідки» взагалі не йдеться про парламентський контроль. Це свідчить про відсутність в деяких країнах сталої системи державного контролю за розвідувальною діяльністю. У нормативно-правових актах про розвідку мають бути визначеними чотири рівні державного контролю: внутрішній контроль з боку керівників самих спецслужб; контроль з боку виконавчої влади; парламентський контроль; незалежний демократичний цивільний контроль. Особливо наголошується на визначенні контролю з боку судової влади, оскільки вона, включаючи й міжнародні суди, здійснює контроль на всіх чотирьох рівнях, особливо під час здійснення розвідкою спеціальних повноважень, пов'язаних із обмеженням конституційних прав і свобод громадян.

10. У чинному законодавстві більшості країн немає правових приписів щодо проведення зовнішньою розвідкою таємних операцій (акцій), які є, наприклад, у законодавстві США. Проте у світових засобах масової інформації час від часу з'являються публікації, в яких повідомляється про те, що, наприклад, російська, білоруська та казахстанська розвідки такі операції (акції), попри все, проводять. Отже, законодавці не встановлюють правових стандартів щодо регламентації цього виду діяльності розвідки через визначення обмежувальних процедур, що стосуються самої діяльності, або через забезпечення не розкриття причетності керівництва держав до таємних операцій розвідки.

11. Правові стандарти, що регламентують проведення розвідувальних заходів щодо своїх громадян і які зачіпають їхні конституційні права і свободи (негласне обстеження житла чи інших об'єктів власності особи, аудіо- і відеоконтроль за особою, аудіо- і відеоконтроль за місцем, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, вилучення і перлюстрація особистої

кореспонденції, визначення місцезнаходження радіоелектронного засобу), за своєю природою і цілями можуть принципово відрізнятися від правових стандартів, що регламентують таку ж саме діяльність щодо іноземних громадян. Якщо в першому випадку основною метою заходів є захист безпеки держави, конституційних прав і свобод громадян від можливих протиправних посягань, то в другому, – єдиною метою є створення для розвідувальних служб найбільш сприятливих умов для збору і добування інформації та просування національних інтересів у державах розвідувального інтересу.

12. На відміну від провідних демократичних країн світу, де законодавство у сфері організації та діяльності органів зовнішньої розвідки має стійку тенденцію до постійного вдосконалення, у деяких країнах цей процес фактично призупиняється відразу ж після прийняття законів про розвідку. Іноді до них вносяться окремі уточнення, але лише у зв'язку з прийняттям інших законодавчих актів. Тобто, конституційно-правові засади, сформовані в перші роки незалежності, починають повільно еволюціонувати переважно під впливом прийняття інших законів і підзаконних нормативних правових актів, які регламентують функціонування різних елементів державного механізму у сфері забезпечення національної безпеки. Тенденція до посилення впливу законів у цій сфері на розвиток правової основи організації діяльності розвідок має стійкий і тривалий характер, але вона не зачіпає змісту законодавства про розвідку. Відтак, законодавці цих країн роблять лише два кроки: виводять нормативно-правову базу із закритого (секретного) відомчого стану у відкритий законодавчий стан через прийняття законів і підзаконних актів, а інший крок – удосконалення їх шляхом прийняття інших законів, які опосередковано стосуються сфери розвідувальної діяльності. Нині у деяких країнах процес удосконалення правової системи діяльності розвідувальних органів помітно гальмується, а чинні нормативно-правові акти лише декларують наявність правової регламентації діяльності розвідки. Такий підхід спрямований на задоволення суспільства наявністю відкритого законодавства про діяльність розвідок, а не його змістом. З цього випливає, що напрями, форми і методи застосування сил та засобів розвідки, які мають бути серцевиною нормативного акту, і далі визначатимуться на підставі тільки закритих відомчих нормативно-правових актів.

13. Реалії сьогодення свідчать, що правові демократичні держави у різних регіонах світу, незважаючи на входження у потужні політичні, економічні міждержавні союзи або на сталі відносини з близькими країнами-сусідами, намагаються всіма силами створити надійну систему забезпечення суто своєї національної безпеки, відводячи значну роль сектору безпеки і оборони. Законодавці продовжують наполегливо удосконалювати конституційно-правове регулювання діяльності державних органів, що входять до складу цього сектору, в тому числі й функціонування розвідувальних органів. Події останніх десятиліть наглядно показують, що не існує вичерпних гарантій створення добросусідських відносин, розвитку міждержавних зв'язків на принципах поваги до державного суверенітету і суверенної рівності, незастосування сили чи погрози силою, непорушності кордонів і територіальної цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи тощо. Кожна країна створює свою національну своєрідну і неповторну систему захисту від зовнішніх загроз, виходячи з обраних нею

внутрішньополітичного та зовнішньополітичного курсів. Це відбивається як на характері та спрямованості функціонування розвідки окремо взятої країни, так й на правовому регулюванні її діяльності. За цими ознаками зараз можна говорити про особливості законодавства у сфері розвідувальної діяльності: а) країн англосаксонської правової системи (США, Великобританія, Канада); б) країн Європейського Союзу; в) Балтійських країн (Латвія, Литва та Естонія), які є членами НАТО та взяли за основу законодавство Альянсу; г) республік Середньої (Центральної) Азії (Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Таджикистан та Туркменія), які, в основному, орієнтуються на російські підходи у законодавстві про розвідку; д) країн Закавказзя (Вірменія, Азербайджан та Грузія), які мають у законодавстві про розвідку як своє суто національне, так й запозичене із нормативно-правових джерел інших країн пострадянського простору; е) країн Союзної Держави (Білорусь та Росія), в яких законодавство про розвідку має суттєві відмінності за формою, але за змістом майже однакове; ж) країн Східної Європи (Молдова та Україна), які прагнуть у майбутньому стати повноправними членами Європейського Союзу та у законодавстві яких про зовнішню розвідку поряд із суто національним вже застосовано та продовжує активно застосовуватися значна кількість європейських стандартів і підходів щодо визначення правовими нормами складових діяльності розвідувальних органів тощо.

14. Розвиток правової основи організації та діяльності розвідувальних органів знаходиться у діалектичному взаємозв'язку з розвитком самої системи розвідувальних органів. При цьому практична діяльність розвідки, постійно еволюціонуючи, доходить до певної межі, що неминуче тягне кардинальну зміну правової основи у вигляді прийняття доповнень до існуючих нормативно-правових актів, або прийняття абсолютно нових. Будучи спочатку сформованою на основі підзаконних відомчих нормативних правових актів, правова основа поступово еволюціонує переважно під впливом прийнятих законів. При цьому тенденція до посилення впливу законів на розвиток правової основи організації та діяльності розвідки носить стійкий та довготривалий характер.

15. Правові приписи законодавчих актах щодо сфери розвідувальної діяльності умовно можна поділити на дві групи: приписи, які визначають правові стандарти діяльності розвідки у напрямках створення сприятливих умов для добування та отримання розвідувальної інформації та приписи, які встановлюють обмежувальні стандарти для розвідувальних органів, але захищають права і свободи громадян. Як правило ці стандарти перемішані і знаходяться в різних співвідношеннях у законодавчих актах. Законодавцям іноді доволі важко знайти розумний баланс між потребами забезпечення безпеки держави і суспільства і необхідністю захисту прав та свобод окремих громадян. Залежно від конкретних внутрішньополітичних та зовнішньополітичних навколо держави обставин, реалізації адекватних заходів щодо забезпечення національної безпеки від зовнішніх загроз цей баланс може доволі суттєво змінюватися в той чи інший бік.

16. Для унормування сукупності суспільних відносин, що складаються у сфері діяльності розвідувальних органів, необхідно уявляти особливості предмету і методу конституційно-правового регулювання. Словосполучення конституційно-правове регулювання показує, що у сфері розвідувальної діяльності перш за все регулюються взаємовідносини між громадянином

(особою) і державою, коли остання через свої основні державні інститути (глава держави, парламент, суди, прокуратура) гарантує особі захист її основних конституційних прав і свобод під час функціонування розвідувальних органів, що є предметом регулювання конституційного права. Конституційно-правові норми встановлюють також визначальні засади компетенції органів державної влади, що керують, контролюють та наглядають за діяльністю розвідувальних органів, тобто ці норми здійснюють первинне правове регулювання суспільних відносин у сфері розвідувальної діяльності. Проте, конституційне право не може регулювати всю цю сферу зазначених суспільних відносин. Поряд із конституційним правом їх регламентують також інші галузі права – цивільне, трудове, адміністративне тощо.

17. Основні наукові результати, отримані в процесі порівняльного аналізу законодавства у сфері розвідувальної діяльності дають підстави запропонувати такі практичні рекомендації щодо імплементації позитивного зарубіжного досвіду у вітчизняне законодавство про зовнішню розвідку:

- ввести в національне законодавство про розвідку нову категорію «суб'єкти зовнішньої розвідки», до яких віднести Службу зовнішньої розвідки України та центральні органи виконавчої влади в особі міністерства оборони та державної прикордонної служби, у складі яких функціонують розвідувальні органи – Головне управління розвідки Міністерства оборони України та Розвідувальне управління Держприкордонслужби України;

- оскільки функції, методи і засоби діяльності розвідки становлять державну таємницю, детальний їх перелік та напрями застосування визначати у відповідних закритих положеннях про окремих розвідувальний орган або у відомчих нормативно-правових актах, про що у Законі України «Про розвідувальні органи України» зробити окремих правовий припис;

- у ст.1 Закону України «Про розвідувальні органи України» додатково розкрити наступні категорії: співробітник розвідки; співробітник кадрового складу розвідки; інформація розвідки; гласні та негласні методи, сили і засоби розвідувальної діяльності; власна безпека розвідувальних органів; безпека розвідувальної діяльності; організаційні структури прикриття; відомство прикриття; документи прикриття; особа, яка здійснює конфіденційне сприяння органам зовнішньої розвідки;

- до принципів розвідувальної діяльності (ст. 3 Закону України «Про розвідувальні органи України») віднести: верховенство права; повагу і дотримання прав та свобод людини і громадянина; поєднання гласних та негласних методів і засобів; незалежність і оперативність у поданні розвідувальної інформації; конспірацію (конспіративність);

- не перелічувати правовими приписами сфери діяльності кожному розвідувальному органу (ст. 6 Закону України «Про розвідувальні органи України»), а лише вказувати, що розвідувальні органи діють у всіх тих сферах, де вони можуть добути інформацію для вирішення поставлених перед ними розвідувальних завдань;

- деякі особливості проходження служби військовослужбовцями розвідки (граничний вік, укладення нового контракту з особами, які досягли граничного віку, встановлення контактів із іноземцями, соціальна підтримка тощо) визначати не в окремому нормативно-правовому акті, а безпосередньо у законі про розвідку;

– права і обов'язки осіб, які конфіденційно співробітничать з розвідувальними органами України (ст.22 Закону України «Про розвідувальні органи України»), доповнити правами на: здійснення сприяння, добровільність сприяння, негласність сприяння, безпеку сприяння, соціальний захист, правовий захист, захист від неправомірної поведінки посадових осіб, вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам суспільства і держави. Доповнити обов'язками щодо: правомірного виконання покладених повноважень; збереження в таємниці відомостей, що стали відомими в ході підготовки або проведення розвідувальних заходів; дотримання правил конспірації; надання повної та достовірної інформації;

– розділ четвертий Закону України «Про розвідувальні органи України» доповнити статтями щодо принципів контролю (верховенство права, прозорість, гласність, з обов'язковим приписом щодо важливості дотримання закону про охорону державної таємниці); загального порядку внутрішнього контролю, тобто на рівні самих розвідувальних структур; основних напрямів контролю з боку виконавчої влади, особливо міністерств і державних структур, до складу яких входять розвідувальні служби і яким вони підпорядковані; повноважень рахункових палат та їх груп (посадових осіб), парламентських комітетів (комісій), окремих парламентаріїв щодо питань контролю за діяльністю розвідувальних служб з обов'язковим посиленням на вимоги законодавства про охорону державної таємниці; напрямів, підстав, форм і методів судового контролю за діяльністю органів зовнішньої розвідки; можливих форм участі в окремих видах контролю представників громадськості та засобів масової інформації з урахуванням таємного характеру діяльності розвідувальних структур. Стосовно нагляду доцільно у відповідній статті Закону визначити зміст та предмет нагляду, його форми, методи, а також зробити окремий припис щодо необхідності реєстрації в міністерстві юстиції відомчих нормативно-правових актів з грифом обмеженого доступу, якщо в останніх йдеться про легітимне обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина;

– скасувати Закон України «Про Службу зовнішньої розвідки України», який не відображає реалії сучасності та багатьма правовими приписами дублює Закон України «Про розвідувальні органи України».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Процаєв В. В. Розвідувальні органи як органи державної влади: теоретико-методологічний аспект: Монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2019. – 312 с.

Рецензії: Головка О. М. Рецензія на монографію доцента кафедри суспільно-політичних та правових дисциплін Інституту СРЗ України, кандидата юридичних наук, доцента Процаєва В. В. на тему «Розвідувальні органи як органи державної влади: теоретико-методологічний аспект» / О. М. Головка // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – Маріуполь : МДУ, 2019. – Вип. 18. – С. 110-112.

Сопілко І. М. Рецензія на монографію Прощаєва В. В. «Розвідувальні органи як органи державної влади: теоретико-методологічний аспект» / І. М. Сопілко // *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К.: НАУ, 2020. № 1 (54). С. 189-190.

*Статті у наукових фахових виданнях України,
внесених до міжнародних наукометричних баз:*

2. Прощаєв В. В. Конституційні засади оголошення офіційного попередження органами державної безпеки Республіки Білорусь: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 2019, № 2. С. 96–112. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/2-2019/proschaev.pdf>

3. Прощаєв В. В. Законодавчі засади організації та діяльності розвідувальних органів країн пострадянського простору (Білорусь, Казахстан, Росія, Україна): порівняльний аналіз. *Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право»*, №1 (33), 2019. С. 156–164.

4. Прощаєв В. В. Контроль за діяльністю зовнішньої розвідки за законодавством країн пострадянського простору: порівняльний аспект. *Науковий журнал «Приватне та публічне право»*, Випуск № 2, 2019. С. 8–13. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.2.2>

5. Прощаєв В. В. Зовнішня контррозвідка як одна з основних функцій розвідувальної діяльності за законодавством країн пострадянського простору. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. Ужгородський національний університет. № 1, 2019. С. 46–49. URL: http://www.pap.in.ua/1_2019/10.pdf

6. Прощаєв В. В. Правове регулювання організації та діяльності розвідувальних органів за радянських часів (1917–1990 роки). *Науковий фаховий журнал «Право і суспільство»*, № 3, 2019. С. 63–68. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-11>.

7. Прощаєв В. В. Зовнішня розвідка за радянських часів: правове регулювання організації та діяльності. *Науково-практичний господарсько-правовий журнал «Підприємництво, господарство і право»*, № 5, 2019. С. 205–209. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.38>

8. Прощаєв В. В. Особливості правового регулювання організації і діяльності зовнішньої розвідки Республіки Білорусь та України: порівняльний аналіз. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2019, № 3. С. 56–61. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2019-3-4973>

9. Прощаєв В. В. Повноваження розвідувальних органів країн пострадянського простору за оперативно-розшуковим законодавством: порівняльний аналіз. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: *Юридичні науки*. Київ: Том 30 (69), № 3, 2019. С. 13–18.

10. Прощаєв В. В. Конституційне забезпечення державного нагляду за діяльністю зовнішньої розвідки: порівняльно-правовий аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник*. Збірник наукових праць, науково-практичне видання. Випуск 1 (26), 2019. С. 39–43.

11. Прощаєв В. В. Розвідувальна функція в діяльності органів державної безпеки: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. № 2, 2009. С. 11–15.

12. Прощаєв В. В. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері розвідувальної діяльності: порівняльна характеристика. *Науковий фаховий журнал «Право і суспільство»*, № 4, 2019. С. 35–41. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-5>

13. Прощаєв В. В. Законодавство Росії та України у сфері розвідувальної діяльності: порівняльно-правовий аспект. *«Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України»*, 2019, № 2. С. 74–81. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.02.08>

14. Прощаєв В. В. Поняття території дипломатичного представництва та консульської установи України за кордоном. *«Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України»*, 2019, № 4. С. 37–45. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.04.04>

15. Прощаєв В. В. Опитування з використанням поліграфа в органах державної безпеки Білорусі та Росії: порівняльно-правовий аналіз. *Конституційно-правові академічні студії*, №1/2019. С. 43–48. URL: <http://constlegalstudies.in.ua/archive/1-2019/8.pdf>

16. Прощаєв В. В. Сфери діяльності розвідувальних органів за законодавством країн пострадянського простору: поняття та критерії розмежування. *Юридичний бюлетень: наук.журнал/редкол.* : О. Г. Предместников та ін. Одеса, ОДУВС, 2018. Випуск № 8 (8). С. 72–78. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/8_2018/12.pdf

17. Прощаєв В. В. Правовий статус співробітників органів зовнішньої розвідки Білорусі та Росії: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 56. Том 1. С. 61–65.

18. Прощаєв В. В. Принципи розвідувальної діяльності за законодавством країн пострадянського простору: порівняльний аналіз. *Науковий вісник публічного та приватного права* : Збірник наукових праць. Випуск 1. Т. 1. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 96–102. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.16>

Статті в наукових періодичних виданнях іноземних держав з юридичних наук:

19. Прощаєв В. В. Конституційні засади організації та діяльності розвідувальних органів України. *Науковий журнал з юридичних наук «Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)»*, № 1/2019. С. 148–151.

20. Прощаєв В. В. Проблеми конституційного забезпечення правового статусу та соціальних прав осіб, які конфіденційно співробітничать із розвідкою. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»*, № 3 (volume 1), 2019. С. 223–227.

21. Прощаєв В. В. Метод правового регулювання розведывательной деятельности как составная часть обеспечения национальной безопасности. *Науковий журнал «Leges si Viata»*, № 8, 2019. С. 80–84.

22. Процаєв В. В. Конституційно-правовий статус глави держави у сфері розвідувальної діяльності: порівняльно-правовий аналіз. *Научно-практическое правовое издание. «Національний юридический журнал: теорія и практика», «Jurnalul juridic national: teorie si practica», «National law journal: theory and practice», № 4 (38), 2019. С. 38–42.*

Статті в інших виданнях:

23. Процаєв В. В. Інформаційна безпека у діяльності зовнішньої розвідки за законодавством Російської Федерації. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави. *Збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 30 березня 2018 року). Вид-во НА СБ України. С. 137–139.

24. Процаєв В. В. Законодавчі засади інформаційної безпеки у сфері діяльності розвідувальних органів Республіки Білорусь. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави. *Збірник матеріалів Х Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 7 квітня 2019 року). Вид-во НА СБ України. С. 110–112.

25. Процаєв В. В. Законодавство Придністровської Молдавської Республіки та України у сфері розвідувальної діяльності: порівняльний аспект. «Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті»: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одесі, Україна, 12-13 квітня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 9–12.

Тези наукових доповідей:

26. Процаєв В. В. Підготовка російських співробітників зовнішньої розвідки за законодавством Російської Федерації. Актуальні питання підготовки кадрів в Інституті СЗР України в контексті оптимізації діяльності СЗР України. *Матеріали VI науково-практичної конференції СЗРУ* (м. Київ, 25 квітня 2018 р.). Вид-во СЗР України. С. 28–31.

27. Процаєв В. В. Концептуальні засади реформування зовнішньої розвідки України. «Конституційний концепт реформ в Україні». *Матеріали науково-практичної конференції Інституту законодавства Верховної Ради України з нагоди 23-ої річниці Конституції України*. 2019. С. 37–40.

28. Процаєв В. В. Правовий статус глави держави у сфері розвідувальної діяльності за законодавством Російської Федерації та України. Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 11): *Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування / Збірник тез доповідей: випуск 11* (м. Тернопіль, 4 квітня 2019 р.). Оприлюднено на інтернет-сторінці www.lex-line.com.ua. Вид-во: Тернопіль, 2019. С. 16–19.

29. Процаєв В. В. Особливості правового регулювання розвідувальної діяльності за законодавством країн пострадянського простору (Казахстан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан). Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 12): *Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування / Збірник тез доповідей: випуск 12* (м. Тернопіль, 8 травня 2019 р.). Оприлюднено на інтернет-сторінці www.lex-line.com.ua. Вид-во: Тернопіль, 2019. С. 5–8.

АНОТАЦІЇ

Процаєв В. В. Розвідувальні органи в системі державної влади: конституційно - правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національний авіаційний університет. – Київ, 2020.

Дисертація присвячена порівняльно-правовому аналізу нормативно-правових актів провідних країн світу, що мають безпосереднє чи опосередковане відношення до діяльності розвідки. В історичному аспекті досліджено нормативні джерела радянського періоду (1917–1990 роки), які суттєво вплинули на становлення та функціонування сучасних розвідувальних органів незалежних держав.

Визначено та досліджено етапи розвитку конституційно-правового регулювання функціонування розвідки, здійснено порівняльний аналіз цілей, принципів, завдань, функцій, повноважень розвідки, напрямів, форм та методів державного контролю за її діяльністю. Розглянуто систему відносин між різними суб'єктами розвідувальної діяльності, що мають бути унормовані правовими приписами.

Обґрунтовано можливі шляхи удосконалення вітчизняного законодавства про діяльність розвідувальних органів з урахуванням іноземного досвіду законотворчості.

Ключові слова: порівняльне правознавство, правове регулювання, розвідувальні органи, розвідувальна діяльність, співробітники розвідки, особи, які співпрацюють з розвідувальними органами на конфіденційній основі.

АННОТАЦИЯ

Процаев В. В. Разведывательные органы в системе государственной власти: конституционно-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Национальный авиационный университет. – Киев, 2020.

Диссертация посвящена сравнительно-правовому анализу нормативно-правовых актов ведущих стран мира, имеющих непосредственное или опосредованное отношение к деятельности разведки. В историческом аспекте исследованы нормативные источники советского периода (1917-1990 годы), которые существенно повлияли на становление и функционирование современных разведывательных органов независимых государств.

Определены и исследованы этапы развития конституционно-правового регулирования функционирования разведки, осуществлен сравнительный анализ целей, принципов, задач, функций, полномочий разведки, направлений, форм и методов государственного контроля над ее деятельностью. Рассмотрена система отношений между различными субъектами разведывательной деятельности, которые должны быть урегулированы правовыми предписаниями.

Обоснованы возможные пути совершенствования отечественного законодательства о деятельности разведывательных органов с учетом зарубежного опыта законотворчества.

Ключевые слова: сравнительное правоведение, правовое регулирование, разведывательные органы, разведывательная деятельность, сотрудники разведки, лица, сотрудничающие с разведывательными органами на конфиденциальной основе.

SUMMARY

Proshayev V.V. Intelligence Bodies in the System of State Power: A Constitutional and Legal Study. – On the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor Degree in Law: Specialty 12.00.02 – Constitutional law; Municipal law. – National Aviation University. – Kiev, 2020.

The dissertation is the first complex scientific work in Ukraine in which the problem of constitutional and legal regulation of the organization and activity of intelligence bodies in the system of state power is explored from the standpoint of comparative law.

Previous domestic and foreign scientific research was based on the theory of political, military and economic confrontation. Since the adoption of open-ended legislation on foreign intelligence in many countries, a new area of scientific research has emerged, characterized by the study of the legal aspects of the functioning of intelligence agencies, the justification of the need to ensure their activity in the legal field, on constitutional grounds, in the system of state power and in a system of state power.

In the dissertation, for the first time, the constitutional provisions and basic normative legal acts of different states that are directly or indirectly related to the activity of intelligence were subjected to scientific analysis. Historically, the main normative legal acts of the Soviet period (1917-1990) were explored. According to the results of the analysis of normative legal acts adopted at the end of the XX – beginning of the XXI century, the stages of development of the modern system of legal regulation of the activity of the intelligence bodies were determined and substantiated.

The genesis of the constitutional and legal regulation of the organization and activity of intelligence agencies in the system of state power is investigated. The conceptual principles and theoretical aspects that legislators should consider when drafting intelligence laws are outlined.

General and excellent intelligence and law enforcement activities are considered.

The subject and method, the content of the constitutional and legal regulation of intelligence activity are investigated. It is proved that since the sphere of intelligence activity is specific, the subject matter and method of its constitutional and legal regulation must also be specific and different from the subject matter and method of legal regulation in other fields. The system of relations between different intelligence entities, which should be regulated by legal regulations, is considered.

The evolution of the rights, responsibilities, social and legal protection of intelligence officers and persons collaborating with confidential intelligence has been investigated. A special place in the dissertation was given to the questions of the

constitutional and legal definition of the essence of parliamentary control and oversight of the activity of foreign intelligence bodies. Here are a number of suggestions that are appropriate to reflect in the domestic law on intelligence activities.

The peculiarities of the application of the operative-search legislation by the intelligence bodies are investigated. Possibilities of intelligence units applying the operative-search legislation in solving intelligence tasks are shown. The problems of observance of the constitutional rights and freedoms of the person and the citizen during application of the provisions of the operative-search legislation by investigative bodies are investigated.

The logical and final stage of the dissertation is to consider the conceptual and methodological foundations of improving the national legislation on the activities of intelligence agencies, taking into account the experience of lawmaking in other countries. Concrete practical recommendations for improving the system of legal regulation of the activities of the intelligence agencies of Ukraine are presented, as well as possible positive results of their implementation in the legislation on external intelligence.

Keywords: comparative jurisprudence, legal regulation, intelligence agencies, intelligence, intelligence officers, persons collaborating with intelligence agencies on a confidential basis.

Підписано до друку 16.03.2020. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Цифровий друк. Умовн. друк. арк. 2,09. Тираж 100 прим. Зам. № 0320/93.
Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.